

CAT. ANT. CONGLAP, 'CALAMARSA'

El mot *conglapi* apareix en provençal en la següent poesia de Raimbaut d'Aurenga :

«Er resplan la flors enversa
pels trencans rancx e pels tertres.
Quals flors? Neus, gels e *conglapis*,
que cotz e destrenh e trenca,
don vey morz quilz, critz, brays, siscles
pels fuels, pels rams e pels giscles ;
mas ni te vert e jauzen joys,
er quan vey secx los dolens croys».¹

Raynouard (*Lexique Roman*, III, 474) va interpretar-lo com a «verglas, grésil, grive»; Appel, en la *Provenzalische Chrestomathie* (cf. glossari), com a «Reif, dünne Schicht Eis», i E. Levy, en el *Petit dictionnaire provençal-français*, com a «giboulée», la qual significació fa seguir d'un punt d'interrogació.²

Blondheim, després de passar revista a les diverses opinions que han estat emeses, s'inclina per la traducció 'gebre', puix que en la glossa que el diccionari bíblic de David Kamhi (darrerries del segle XII o començaments del XIII) dedica al mot hebreu *kefôr*, sota la forma *k f r*, que surt al text

1. CARL APPEL, *Provenzalische Chrestomathie*⁶ (Leipzig 1930), 60. M. DE RIQUER, *La lírica de los trovadores* (Barcelona 1948), 157, tradueix com segueix aquesta estrofa : «Ahora resplandece la flor inversa por los cortados riscos y por los cerros. ¿Qué flor? Nieve, hielo y escarcha, que escuece, aprieta y corta; por lo que veo muertos los quiebros, gritos, gorjeos y silbos en las hojas, en las ramas y en los renuevos; pero el júbilo me mantiene mozo y feliz ahora cuando veo escualidos a los viles muchachos». Hi ha una nova edició d'aquest poeta per WALTER T. PATTISON, *The life and works of Rimbaut d'Orange*, (Minneapolis 1952); la nostra poesia es troba, sota el número XXXIX, a la pàg. 199.

2. En el seu *Provenzalisches Supplement-Wörterbuch*, s. v. *conglapi*, diu Levy : «CONGLAPI ist anzusetzen statt *conglapis* R. III, 474; vgl. Sternbeck S. 43. Ein kritischer Text des in Frage stehenden Gedichtes findet sich Appel Chr. No. 19.»

de l'Èxode (xvi, 14) i dels Psalms (cxlvii, 16), pot llegir-se: «C'est ce qui tombe le matin quand il fait froid; on l'appelle en langue romane *conglapi*». ³ Vet ací els dos textos adduïts, en llur versió llatina:

«Cumque operuisset superficiem terrae, apparuit in solitudine minutum, et quasi pilo tusum in similitudinem pruinae super terram». ⁴

«Qui dat nivem sicut lanam: nebulam sicut cinerem spargit». ⁵

Gràcies a les versions catalanes dels psalms que posseïm, podem veure com ha estat traduït a la nostra llengua aquest darrer fragment:

«Qui dóna neu axí com a lana: neula axí com a cendra escampa». ⁶

«Qui dóna la neu axí com a lana: scampa la neula axí com a cendra». ⁷

Sembla clar, doncs, el sentit de 'gebre' proposat per Blondheim per a *conglapi*, que traduïa els conceptes expressats en tots aquests textos.

Vegem ara què ha passat amb aquest mot en català.

En una cançó d'Andreu Febrer trobem la següent estrofa:

«Combas e valhs, puigs, muntanyes e colhs
vey ja vestitz de *comblachs* e de neus,
boys e jardís tots despulhats de rams,
l'ayre cubert de vents plugs e de grops,
e'l mar tot blanch d'escuma per mal temps,
e tuyt l'auselh stan en terra mut,
qui per l'ivern no movo xants ne crits;
mas yeu suy caltz quan l'altri búfon l'ungla». ⁸

3. D. S. BLONDHEIM, *Notes étymologiques et lexicographiques*, «Mélanges Jeanroy» (Paris 1928), 77.

4. *Ex.*, xvi, 14. El P. B. UBACH tradueix: «Quan, però, fou esvaïda la capa de rosada, mira! damunt la faç del desert qualque cosa de subtil, granulós, subtil com el gebre damunt la terra». (*La Bíblia*, Versió dels textos originals i comentari pels monjos de Montserrat, II (Montserrat 1929), 91.)

5. *Ps.*, cxlvii, 16. El P. Ubach tradueix: «[Ell] dóna com llana la neu, la gebrada com cendra espargeix». (*La Bíblia*, X (Montserrat 1932), 272.) Encara que el sentit de *nebula* sembla ésser el de 'boira', trobo en totes les versions modernes, fetes d'ençà de la traducció de Torres i Amat, la interpretació 'gebre'. — Remarquem que al versicle següent, núm. 17, s'alludeix a la pluja de calamarsa: «Mittit crystallum suam sicut buccellas».

6. Fol. 26 del manuscrit d'un *Llibre d'Hores*, procedent de l'Arxiu parroquial de Morella, actualment conservat a la biblioteca de la Societat Castellonenca de Cultura, de Castelló de la Plana. Tinc en preparació l'edició d'aquest text per a la col·lecció ENC.

7. *Psalteri trelladat de llatí en romanç per lo Reverent Mestre Joan Roig de Corella*, Edició gòtica imitada sobre l'incunable venecià de 1490, publicada per OCTAVI VIADER (Sant Feliu de Guíxols 1928).

8. ANDREU FEBRER, *Poesies*, A cura de MARTÍ DE RIQUER (Barcelona 1951), 93. (ENC, A, LXVIII.)

Riquer dedica una nota a l'estrany mot *comblachs* que es llegeix al manuscrit, i considera que és una forma que ens ha pervingut corrompuda. Esmenta la paraula *conglapi* del text de Raimbaut d'Aurenga, estudiada per Blondheim, i s'inclina a relacionar *comblachs* amb aquesta forma.⁹ Així, doncs, com diu Riquer, potser «caldria llegir *conglaps*, però no havent trobat ni una forma ni altra en cap text català, no creiem prudent d'introduir cap esmena».

En el *Llibre d'Hores* abans esmentat, trobo (fol. 9^v) la confirmació d'aquesta sospita: hi compareix el mot *conglap*. En els versicles 7 i 8 del psalm 148, que és una invitació a totes les criatures a entonar un càntic de lloança a la majestat i glòria de llur Creador, el psalmista estén la seva invitació als éssers de la terra, començant pels inferiors, i diu:

«Laudate Dominum de terra, dracones et omnes abyssi;
ignis, *grando*, nix, glacies, spiritus procellarum: quae faciunt verbum eius».¹⁰

El nostre text tradueix així aquests versicles:

«Loats lo Senyor de la terra, dels dragons e tots los abissos, lo foch e ell *conglap* e la neu e'l glas e los esperits de les bèsties (*sic*), que fan la sua paraula».

Veiem, doncs, que el llatí *grando* 'calamarsa' és traduït per *conglap*, el mot que cercàvem. I és curiós que al mateix *Llibre d'Hores* castel·lenc, en la part de l'ofici dels morts (fol. 54^v), on es repeteix aquest psalm 148, la versió no sigui igual:

«Loats al Senyor de la terra, dragons e tots los abisses; foch, *pedrusca*, neu e glaç, sperits de tempestats que fan la paraula d'Ell».

Ací *grando* ha estat traduït per *pedrusca*, i per tant, ha estat mantingut també el sentit de 'calamarsa'. La dificultat que se'ns presenta és que no sabem si els dos psalms del *Llibre* esmentat pertanyen a un mateix traductor, puix coneixem prou com es feien aquells psalteris medievals en els quals hom posava psalms copiats d'altres reculls que havien ja estat arromançats.

9. A. FEBRER, *Poesies*, 95. Podria, però, ésser també que el copista hagués deixat d'escriure una ratlleta sobre la *a* i en aquest cas tindriem un *comblanchs*, mot que respondria a la blancor propia del gebre o de la calamarsa.

10. Traducció del P. Ubach: «L'oeu Jahué des de la terra, els dragons i tots els abisses; foc i *calamarsa*, neu i boira, vent tempestuós que la seva ordre compleix» (*La Bíblia*, X, 28r).

Confirma el sentit de 'calamarsa' que posseeix el llatí *grando* la versió que ens dóna Rois de Corella del fragment anterior:

«Loau lo Senyor los qui habitau en la terra, drachs e tots los abysos ; foch, *calabruixó*, neu, gel, vent de tempestat : les quals coses obeezen la sua paraula».¹¹

El mot *calabruixó*, que ací tradueix *grando*, va significar en català antic, i avui en dia en alguns dialectes, 'calamarsa'.¹² Ultra això, a tot el domini català significa avui 'calamarsa petita'.

Els parlants d'una llengua no sempre tenen una noció massa fixa i exacta de tots els mots d'aquesta : sovint, en algun d'ells, passen insensiblement d'un concepte a un altre de semblant. Això és el que pot haver ocorregut, bé al glossador provençal dels dos passatges bíblics, bé al nostre traductor del psalm 148 en la primera versió: confondre el gebre amb la calamarsa.¹³ Si acceptàvem l'etimologia, potser una mica arriscada, a què ens decanta l'examen del mot estudiat — especialment sota la seva forma provençal *conglapi* —, com un creuament de CONGELARE + LAPIS 'pedra', caldria donar com a bona la interpretació del nostre traductor català. Així, doncs, tindrem: català antic *conglap* = 'calamarsa'.^{13 a}

La llengua catalana moderna no ens ofereix confirmació al que diem ; no trobem ni un sol rastre de *conglap*. El concepte expressat pel llatí *grando* (cast. *granizo*, fr. *grêle*) apareix repartit en el domini català com segueix :¹⁴

11. Ed. VIADER abans citada. És de doldre que no hàgim pogut comparar aquest text amb el d'altres psalteris catalans que es troben a París, Sevilla i València. En altres psalteris romànics trobem en aquest passatge expressada la traducció del mateix concepte: «Vous qui estes en terre loeiz nostre signour, dragons et toutes abymes. Feu. *grelle*. noif. et esperiz de tempeste. qui font et accomplissent la parole et lou commandement de lui...». Cf. *Lothringischer Psalter (Bibl. Mazarine N. 798). Altfranzösische Übersetzung des XIV. Jahrhunderts*, Zum ersten mal herausgegeben von FRIEDRICH APFELSTEDT (Heilbronn 1881), 146. Una volta enviat ja aquest treball a la impremta he tingut ocasió de copiar el psalteri de la catedral de València (segle XV) : el mot *grando* hi és traduït per *pedra*.

12. Cf. *Diccionari Alcover-Moll*, s. v. *calabruixó*.

13. C. NIGRA, *AGI, XIV* (1898), 275, cita (segons ALCOVER-MOLL, s. v. *calamarsa*) les formes dialectals italianes *calabrosa*, *calabrusa*, *calabrozza*, *scalabrüsa*, relacionables amb *calamarsa* i *calabruix*, amb el significat de 'gebre'. L'*ALF*, mapa 1579, *giève*, registra en el departament dels Basses Alpes, localitats 876 i 887, la forma *la rwjdo* amb el sentit de 'gebre'. Dins el mateix domini català, a València, el mot *rosada* significa 'gebre', mentre que hom hi expressa el concepte 'rosada' per *aiguatge*.

13 a. Hom hi podria veure també un derivat de la rel pre-llatina *KLAPPA «flacher Stein», tan estesa pel Migjorn francès, els derivats de la qual tenen també en molts indrets el sentit de «tas de pierres», «pierraille». Cf. *FEW*, s. v. *klappa*.

14. Traiem aquestes dades de l'*ALC*, mapa 362, i del *Dicc. Alcover-Moll*, s. v. *calabruix*, *calabruixó*, *calamarsa*.

Tipus CALAMARSA: comprèn, en general, el Principat.

Tipus CALABRUIX o CALABRUIXÓ: s'estén per les Balears, Plana de Vic i Ribera de l'Ebre, per bé que en aquesta última contrada viu també *calamarsa*.

Tipus GRANÍS: ¹⁵ comprèn part del regne de València, faixa catalana de la província d'Osca, Andorra, algunes localitats del Rosselló i, inexplicablement, la ciutat de Tarragona.

Tipus MATA CABRA: pertany al Maestrat i a una part del Rosselló.

També és general a tot el domini, coexistent amb les citades denominacions, la més vaga de PEDRA¹⁶ o PEDRUSCA; aquesta darrera, com hem vist adés, va ésser emprada pel traductor del nostre *Llibre d'Hores*.¹⁷

Resumint: el mot català *conglap* — la forma occitana paral·lela del qual ha estat testimoniada en els segles XII i XIII —,¹⁸ del qual no posseïm fins ara més que un exemple del segle XIV, podria ésser un dels molts provençalismes que es troben en la llengua catalana medieval; aquesta opinió se'ns fa més versemblant si remarquem que l'únic exemple de *conglap* l'hem trobat en un text bíblic.¹⁹

G. COLON I DOMÈNECH

Castelló de la Plana.

15. Veg. AMADO ALONSO, *La subagrupación románica del catalán*, RFE, XIII (1926), 239-240 (reproduït en el volum *Estudios lingüísticos: Temas españoles* (Madrid 1951), 74).

16. «A l'esgleya d'aquest [Bonifaci, bisbe] avia fort gran pobresa, la qual sol ésser garda d'umilitat a les bones penses; e res alre no avia en tota sa cuyleta sinó tan solement una viya, la qual .i. dia per *pera* sobrevinent fo axí gastada que en poques sermens a penes pocs e clars rayms romaseren» (SANT GREGORI, *Diàlegs*, A cura de JAUME BOFARULL, I (Barcelona 1931), 65; ENC, A, XXXI-XXXII). — En el segle XV és criticada la forma *calabruixó* enfront la tinguda per correcta *pedra*: «*calabruixó* ha caygut per *pedra* ha caygut». Cf. A. BADIA, «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagestivols». *Unas normas del siglo XV sobre pureza de la lengua catalana*, BRABLB, XXIII (1950), 150, núm. 262.

17. Dissortadament no posseïm les anteriors fonts d'informació per a estudiar el concepte 'gebre' (cast. *escarcha*, fr. *givre*) en els dialectes catalans actuals. No obstant, crec que el resultat hauria estat igualment negatiu.

18. Remarquem, finalment, que en provençal modern MISTRAL registra, en *Lou Tresor dóu Felibrige*, el mot *counglas*, fr. «frimas», «verglas», com a equivalent de l'antic provençal *comglapis*, però no ens proporciona més informacions sobre aquest mot. La paraula catalana *conglaç*, formada, com tota la seva família semàntica, sobre *congelare*, significa l'«acte de conglàçar», 'congesta' i 'paratge excessivament fred'. Tots aquest sentits els té també el mot provençal *counglas*. Cf. ALF, mapes 667 (*il grêle*) i 1741 (*verglas*).

19. «La Bible catalane doit au provençal une partie de ce qu'elle ne doit pas au français» (SAMUEL BERGER, *Nouvelles recherches sur les Bibles provençales et catalanes*, R, XIX (1890), 561).